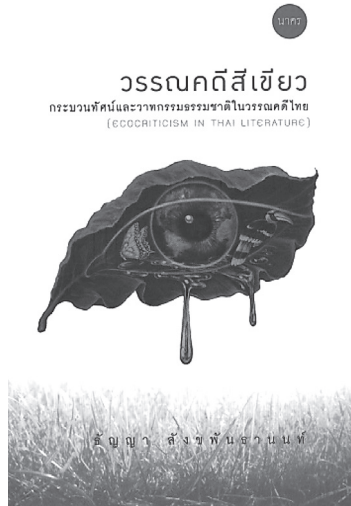

“วรรณคดีสีเขียว กระบวนทัศน์และวาทกรรมธรรมชาติในวรรณคดีไทย” (Ecocriticism in Thai literature)

สุนทร ค่ายอด¹

ปกหนังสือวรรณคดีสีเขียว กระบวนทัศน์และวาทกรรมธรรมชาติในวรรณคดีไทย
ผลงานของ รองศาสตราจารย์ ดร. ธัญญา สังขพันธานนท์

กระแสสังคมที่สำคัญในปัจจุบันคือการมิตรต่อสิ่งแวดล้อม เนื่องจากการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจในระยะที่ผ่านมามนุษย์ได้ใช้ทรัพยากรธรรมชาติจนเกิดภาวะเสื่อมโทรมและส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมอย่างหนัก ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่รวดเร็วรุนแรงเป็นสิ่งเร้าให้มนุษย์จึงตระหนักว่าธรรมชาตินั้นยิ่งใหญ่เกินกว่าที่ควบคุม ดังนั้นกระแสสังคมโลกจึงหันกลับมาเพื่อสมทานความยิ่งใหญ่ของธรรมชาติในฐานะผู้ให้กำเนิดของสรรพสิ่ง การเปลี่ยนแปลงชุดความคิดดังกล่าวคือการเปลี่ยนแปลงในระดับอุดมการณ์ ซึ่งอุดมการณ์นี้เรียกว่า “อุดมการณ์สิ่งแวดล้อม” สันธิตา กาญจนพันธุ์ (2554 : 6-7) ได้กล่าวถึง อุดมการณ์สิ่งแวดล้อม (Environmental Ideology) ว่า คือชุดของความคิดที่อธิบายความสัมพันธ์เกี่ยวกับมนุษย์และสิ่งแวดล้อม เกิดขึ้นจากการสัมผัสกับสิ่งแวดล้อมกายภาพจนเกิดการรับรู้ การรับรู้ “ความจริง” ของแต่ละกลุ่มจะแตกต่างกันออกไป นอกจากนี้อุดมการณ์สิ่งแวดล้อมยังมีบทบาทในการกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม มีบทบาทในการอ้างความชอบธรรมให้แก่การกระทำใด ๆ ที่ส่งผลต่อสิ่งแวดล้อม อาทิ การกำหนดท่าทีที่พึงมีต่อสิ่งแวดล้อม

¹ อาจารย์กลุ่มวิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้
Email: sunthorn080@gmail.com

ทั้งทำที่ที่นอนนุ่มและทำที่ที่อหังการ นอกจากนี้อุดมการณ์ดังกล่าวมีบทบาทในการเชื่อมประสานกลุ่มคนที่มีความคิดคล้ายคลึงกันให้เข้าไว้ด้วยกันเพื่อการเปลี่ยนแปลง และกำหนดนโยบายทางการเมืองและการบริหาร และอุดมการณ์จะหยั่งรากลึกในจิตใจและไม่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ตามปรากฏการณ์หรือสถานการณ์ต่าง ๆ เหมือนกับความคิดโดยทั่วไป

การเปลี่ยนแปลงของอุดมการณ์ดังกล่าวในประเทศไทยเกิดขึ้นจากการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมในสถาบันการศึกษา ดังที่ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ (2541 : 29-35) ได้อธิบายไว้ว่า นักวิชาการไทยได้หันมาให้ความสนใจศึกษาในศตวรรษด้านกายภาพจากตัวอย่างจริงในสังคมไทยอย่างลึกซึ้งมากขึ้น โดยเริ่มจาก พ.ศ. 2518 เกิดการขยายตัวของการศึกษาสิ่งแวดล้อม ในระดับอุดมศึกษาทั้งในมหาวิทยาลัยและสถาบันราชภัฏต่าง ๆ ทำให้มีกระบวนวิชา และตำราที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมเผยแพร่ จนทำให้ความหมายของสิ่งแวดล้อมด้านกายภาพขยายขอบเขตออกไปกว้างขวางกว่าเดิมโดยเข้าไปอยู่ในสาขาวิชาต่าง ๆ นับตั้งแต่ปีดังกล่าวเป็นต้นมาพบว่ามีการศึกษาประเด็นที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมเป็นจำนวนมาก

จะเห็นได้ว่าสังคมไทยได้ตระหนักถึงความสำคัญของ “ธรรมชาติ” หรือเรามาจะใช้ “สีเขียว” แทน “ความเป็นธรรมชาติ” ที่หมายถึง “บริสุทธิ์ ปลอดภัย และเป็นมิตรกับมนุษย์” ชุดความคิดนี้ครอบคลุมสังคมไทยทุกภาคส่วน แม้กระทั่งการศึกษาเกี่ยวกับวรรณกรรม นักคิดนักเขียนที่ได้ใช้แนวคิดด้านการวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศ (Ecocriticism) คือรองศาสตราจารย์ ดร. ธัญญา สังขพันธานนท์ บทบาทของเขาคือนักวิชาการด้านวรรณกรรม และอีกบทบาทหนึ่งคือนักเขียนบทกวีและเรื่องสั้น นามปากกา “ไพฑูรย์ ธัญญา” การวิจารณ์และตีความของนักเขียนและนักวิชาการ จึงเป็นประเด็นที่น่าสนใจซึ่งเขาได้กล่าวไว้ในหนังสือชื่อ “วรรณคดีสีเขียว กระบวนทัศน์และวาทกรรมธรรมชาติในวรรณคดีไทย” โดยมีรายละเอียดที่น่าสนใจดังนี้

วรรณคดีสีเขียว กระบวนทัศน์และวาทกรรมธรรมชาติในวรรณคดีไทย มีประเด็นที่น่าสนใจ 4 ประเด็นได้แก่ ประเด็นที่หนึ่ง ภูมิหลัง ฐานคิดและทฤษฎีในการศึกษา ประเด็นที่สองความเชื่อ ศาสนา และธรรมชาติ ประเด็นที่สามการเมือง ธรรมชาติ อำนาจและชนชั้น และประเด็นสุดท้ายคือธรรมชาติ ความจริง และความรู้อย่างนี้

ประเด็นที่หนึ่ง ผู้เขียนได้กล่าวถึงภูมิหลัง ฐานคิดและทฤษฎีในการศึกษา โดยนำเรื่องด้วยข้อความในไตรภูมิโลกวินิจฉัย และนำเข้าสู่พัฒนาการของการวิจารณ์เชิงนิเวศที่กำเนิดในประเทศตะวันตก โดยได้กล่าวถึงนักวิชาการหลายท่านอาทิ วิลเลียม เรอเคิร์ต (William Rueckert) และกล็อดเฟลต์ตี้ (Cheryl Glotfelty) นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงการเคลื่อนไหวของวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศอย่างกว้างขวาง และได้กล่าวถึงวิธีวิทยาในการศึกษาวรรณกรรมด้วยแนวคิดด้านสิ่งแวดล้อมว่า ไม่ใช่ทฤษฎีที่เป็นเอกเทศ หากเป็นการประยุกต์ความรู้ในศาสตร์ต่าง ๆ เพื่อจะอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติจากตัวบท โดยมีลักษณะผสมผสานระหว่างวรรณกรรมปัจจุบัน กับทฤษฎีทางวัฒนธรรม ผู้เขียนต้องการตอกย้ำว่าการวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศมีลักษณะเป็นสหวิทยาการ ซึ่งเป็นภาพสะท้อนจากการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมจากโลกตะวันตก

ประเด็นที่สองความเชื่อ ศาสนาและธรรมชาติ ผู้เขียนได้กล่าวถึง 3 หัวข้อ คือ จิตสำนึกเชิงนิเวศ แนวตั้งเดิม : ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในระบบสังคมชุมชนบุพกาล จิตสำนึกเชิงนิเวศแนวพุทธ : ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในระบบสังคมธรรมราชา และจิตสำนึกเชิงนิเวศแนวพุทธกับวาทกรรมธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยได้กล่าวถึงวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับ ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในระบบสังคมชุมชนบุพกาล โดยใช้วรรณกรรมล้านนา 2 เรื่อง คือ ปฐมมุติ และจามเทวีวงศ์ ซึ่งกล่าวถึงการกำเนิดของมนุษย์ ที่มีที่มาจากธรรมชาติ ผู้เขียนยังได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่าวรรณกรรมเรื่องปฐมมุติเป็นร่องรอยของความคิดของคนในสังคมบุพกาลในเรื่องการกำเนิดโลก และการใช้ชีวิตที่อิงแนบกับธรรมชาติของคนในยุคนั้น เช่นเดียวกับจามเทวีวงศ์ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ที่ต้องพึ่งพาอาศัยกัน อย่างกลมกลืนสอดคล้อง หากสูญเสียความสมดุลย่อจะทำให้เกิดความเสียหาย การดำรงอยู่ของวรรณกรรมทั้งสองเรื่องปรากฏในรูปแบบของคัมภีร์ทางพุทธศาสนาของล้านนา เป็นการสะท้อนความกลมกลืนระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับพุทธศาสนาในชั้นหลัง นอกจากนี้ผู้เขียนยังได้กล่าวถึงการให้ความสำคัญกับ “ผู้หญิง” และ “ความเป็นแม่” ในฐานะผู้ให้กำเนิดและผู้เฝ้าอุ้มรักษา อีกทั้งเป็นสัญลักษณ์ของธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ โดยยกตัวอย่างการบูชา พระแม่ ทั้งพระแม่โพสพ แม่นาง ซึ่งเป็นการสะท้อนความคิดและท่าทีของมนุษย์ในอดีตที่เกรงกลัวและมองว่าธรรมชาติเป็นสิ่งที่ยิ่งใหญ่ที่ไม่อาจจับต้องได้

จิตสำนึกเชิงนิเวศแนวพุทธ ผู้เขียนได้อธิบายถึงหลักธรรมที่สำคัญทางพุทธศาสนา คือ หลักไตรลักษณ์ และ กฎแห่งกรรม ที่นำไปอธิบายปรากฏการณ์ และความเป็นไปของโลก ที่สะท้อนความสอดคล้องระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ โดยใช้คัมภีร์ทางศาสนาไม่ว่าจะเป็นอัครคัมภีร์และจักกวัตติสูตร การเปลี่ยนแปลงของธรรมชาตินั้นย่อมเป็นไปตามกฎของการเปลี่ยนแปลง โดยมี “กรรม” หรือ พฤติกรรมของมนุษย์ที่เสื่อมทรามเป็นตัวเร่งให้สรรพสิ่งดับสูญเร็วขึ้น ผู้เขียนยังได้กล่าวถึง “ไตรภูมิ” ซึ่งเป็นวรรณกรรมที่โดดเด่นในสมัยสุโขทัย ซึ่งมีเนื้อหาสอดคล้องกับความคิดสีเขียว (green thinking) ซึ่งเป็นวรรณกรรมที่เกิดขึ้นเมื่อเกิดรัฐสุโขทัยที่มั่นคง ดังนั้นพุทธศาสนาเถรวาท คือสิ่งที่เข้ามาแทนที่ความเชื่อแบบบุพกาล หากความเชื่อทั้งสองได้ผสมกลมกลืนกันจนกลายเป็นระบบความคิดเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมแบบใหม่ที่ส่งผลต่อการปกครอง ที่เรียกว่า “กระบวนทัศน์จิตสำนึกเชิงนิเวศแนวพุทธปรัชญา”

ประเด็นที่สามการเมือง ธรรมชาติ อำนาจและชนชั้น ผู้เขียนได้กล่าวถึง 3 หัวข้อ คือธรรมชาติกับการจรรโลงอำนาจของผู้ปกครอง จิตสำนึกเชิงนิเวศแนวชนชั้น : ธรรมชาติ ชนชั้น และความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และธรรมชาติกับปัจเจกภาวะ : จินตภาพเกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของกวีมูลนาย ประเด็นนี้ได้เน้นการกล่าวถึงวรรณกรรมในสมัยอยุธยาที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติ โดยได้ชี้ให้เห็นว่าธรรมชาติ ยึดโยงอยู่กับ “ผู้มีบุญ” เมื่อผู้มีบุญปฏิบัติตามคลองธรรมก็จะบังเกิดความอุดมสมบูรณ์ การเกิดปรากฏการณ์มหัศจรรย์ อาทิ แผ่นดินไหว พายุร่ง ก็เกิดขึ้นจากผู้มีบุญได้บรรลุธรรมหรือเข้าสู่ภาวะเปลี่ยนผ่านบางประการ ในทางกลับกันเมื่อผู้มีบุญไม่ได้ดำรงอยู่ด้วยธรรมะธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจะผันผวน นอกจากนี้รัชกาลในสังคมนั้นมีพฤติกรรมที่ไม่ดีงาม ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจะเปลี่ยนแปลง

และนำมาสู่หายนะเช่นกัน

นอกจากนี้ผู้เขียนยังได้ชี้ให้เห็นถึงร่องรอยของสำนึกของมนุษย์ต่อธรรมชาติผ่านวรรณกรรมเรื่อง เสือโคคำฉันท ที่มนุษย์มีความหึงหวงในสายพันธุ์ของตน และได้บรรยายให้ธรรมชาติต่ำต้อยกว่ามนุษย์ อยู่เสมอ ซึ่งเป็นแนวคิด “มนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐ” ซึ่งสำนึกเหล่านี้เป็นสำนึกของชนชั้นสูงที่มีต่อธรรมชาติ ในด้านชนชั้นป่าไม้ ถือเป็นพื้นที่พิเศษของตัวละครในวรรณกรรมที่จะแสดงอำนาจบารมีผ่านกิจกรรม ที่สะท้อนอำนาจคือการล่าสัตว์ ซึ่งเป็นการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติทางด้านจิตใจ เช่นเดียวกับฉันท ดุษฎีสังเวยกล่อมช้างที่ดูราวกับจะสะท้อนความเป็นมิตรระหว่างมนุษย์และธรรมชาติตามกระบวนทัศน์ จิตสำนึกเชิงนิเวศ หากวิเคราะห์อย่างถี่ถ้วนและพบว่าเป็นกลไกการประกอบสร้างพิธีกรรมแห่งอำนาจ เป็น “วาทกรรมอำพราง” ของชนชั้นปกครองที่จะนำธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ภายใต้ปรากฏการณ์คือ พิธีกรรมและวรรณกรรม ผู้เขียนได้สรุปภาพรวมของวรรณกรรมสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้น สะท้อนให้เห็นว่า ผู้คนในสมัยนั้นมีความเป็นปัจเจก อยู่ท่ามกลางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ธรรมชาติ มีอิทธิพลต่อความรู้สึกนึกคิดของมนุษย์และจินตนาการในลักษณะต่าง ๆ ภาพสะท้อนที่จากวรรณกรรม ในช่วงนี้เป็นวิถีคิดของชนชั้นปกครองเท่านั้น

ประเด็นสุดท้ายคือธรรมชาติ ความจริง และความรู้ ผู้เขียนได้กล่าวถึงการปรับเปลี่ยน กระบวนทัศน์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เนื่องจากระยะดังกล่าว สังคมเปลี่ยนแปลงอย่างมาก และส่งผลโดยตรงต่อการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์เกี่ยวกับธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อม ที่เน้นความเป็นปัจเจก ที่ให้ความสำคัญกับอารมณ์ความรู้สึกของผู้แต่ง นอกจากนี้ก็ว่าได้ให้ ความสนใจธรรมชาติตามสภาพที่เป็นจริงมากขึ้น ด้วยอิทธิพลกระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ จึงส่งผล ต่องานวรรณกรรมที่ผลิตขึ้นมาในระยะนี้ วรรณกรรมที่สะท้อนความวิจิตรดังกล่าวคือ หนังสือเรียน พันธุ์พฤกษาและสัตตวาภิธานในสมัยรัชกาลที่ 5 วรรณกรรมของสุนทรภู่ ได้สะท้อนระบบความคิด ที่ให้ความสำคัญต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยได้บรรยายถึงระบบนิเวศหลายระบบ ซึ่งพบได้ใน กลุ่มวรรณกรรมชุดนิราศของสุนทรภู่

จากสี่ประเด็นที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่าผู้เขียนได้พยายามนำการวิจารณ์เชิงนิเวศ ซึ่งเป็น แนวคิดที่พัฒนาขึ้นจากประเทศทางตะวันตก นำมามองวรรณกรรมตั้งแต่ยุคสุโขทัยถึงยุครัตนโกสินทร์ จึงเป็นประเด็นที่ท้าทายว่าวรรณกรรมเหล่านั้นมีท่าทีต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างไร และได้สะท้อน ความนึกคิดของผู้คนอย่างไร ด้วยเหตุนี้วรรณคดีสี่เที่ยว กระบวนทัศน์และวาทกรรมธรรมชาติในวรรณคดี ไทย จึงเป็นหนังสือที่น่าสนใจ ซึ่งเป็นกระแสการวิจารณ์วรรณกรรมที่น่าจะได้รับความนิยมอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ รองศาสตราจารย์ ดร. ธัญญา สังขพัฒน์ธานนท์ ยังได้กล่าวถึง “ความเป็นผู้หญิง” ในมิติของ วัฒนธรรม และในงานวรรณกรรมในหนังสือ เรื่องผู้หญิงยิ่งเรือ : ผู้หญิง ธรรมชาติ อำนาจ และวัฒนธรรม กำหนด สตรีนิยมเชิงนิเวศในวรรณคดีไทย หากทำความเข้าใจกับหนังสือทั้งสองเล่มนี้เชื่อว่า จะเป็น พื้นฐานในการวิเคราะห์วรรณกรรม และจะพบประเด็นที่น่าศึกษาเพิ่มเติม จึงนับได้ว่าเป็นคุณูปการ ที่สำคัญของหนังสือดังกล่าว

บรรณานุกรม

- ธัญญา สังขพันธานนท์. (2556). **ผู้หญิงยิ่งเรือ : ผู้หญิง ธรรมชาติ อำนาจ และวัฒนธรรมกำหนดสตรีนิยมเชิงนิเวศในวรรณคดีไทย**. กรุงเทพฯ: นาค.
- ธัญญา สังขพันธานนท์. (2556). **วรรณคดีสีเขียว กระบวนทัศน์และวาทกรรมธรรมชาติในวรรณคดีไทย**. กรุงเทพฯ : นาค.
- สันธิตา กาญจนพันธุ์. (2554). **ความคิดสีเขียว : วาทกรรม และความเคลื่อนไหว**. เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม และคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2541). **การศึกษาพรมแดนความรู้ทางประวัติศาสตร์ ด้านนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อม**. เชียงใหม่ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.